

ARHAIZACIJA JEZIKA V JURČIČ-LEVSTIKOVEM TUGOMERJU

Pričujoča analiza obravnava jezikovne ubeseditve treh redakcij Tugomerja: rokopisne Jurčičeve in tiskane Levstikove ter Kreftove. Ugotavlja stopnjo prepletanja (interference) posameznih sodobnih in arhaičnih jezikovnih pojavov, prikazuje soobstoj dveh časovno-razvojno oddaljenih leksičnih sistemov, ki predvsem pogojujeta normativno-stilistične razlike treh avtorjev, kot tudi individualne postopke, ki so vsakemu izmed njih omogočali drugačno arhaizacijo oziroma slavizacijo besedila.

The analysis of three different editions of "Tugomer" — Jurčič's manuscript version and the two printed versions by Levstik and Kreft, resp. — brings out the degree to which modern and archaic language phenomena intertwine and reveals, on the one hand, the coexistence of two lexical systems which are apart in time and evolution and are the prime causes of normative and stylistic differences between the three authors/editors; and, on the other hand, the individual methods by which each of the three was able to achieve a different kind of archaization (slavicization) of the text.

V Jurčičevi Slovenski knjižnici je leta 1876 izšla prva slovenska drama iz slovanske zgodovine — Tugomer. To je, kot znano, skupno delo dveh pisateljev in kulturnih delavcev, ki sta s svojo delovno vnemo in ustvarjalnostjo zaznamovala drugo polovico 19. stoletja. Ker obhajamo letos pomembni obletnici obeh, 100-letnico Jurčičeve smrti in 150-letnico Levstikovega rojstva, ne bo odveč, če se ponovno nekoliko pomudimo ob njunem skupnem delu in ga tudi v jezikovnem pogledu vsaj v glavnih obrisih predstavimo, kot so to glede vsebine, zgradbe in historiat tega dela že davno storili naši literarni zgodovinarji.¹ Dogajanje zgodovinske tragedije je postavljeno v 10. stoletje, v Branibor, v tedanje pokrajine

¹ Predstavljena jezikovna oznaka in analiza drame izhaja iz Jurčičevega rokopisa v prozi (Jurčičeva zapuščina, NUK, Mapa 6) ter prve tiskane izdaje Tugomerja v Slovenski knjižnici iz leta 1876. Obe različici sem primerjala tudi z izdajami Tugomerja v ZD Jurčiča (M. Rupel-J. Logar, ZD Jurčič IX, 2. izd., 1969) in Levstika (A. Slodnjak, ZD Levstika V, 1955). V jezikovnem pogledu se dovolj skrbno držita izvirnikov, le glasoslovni arhaizmi 19. stoletja so popravljeni v skladu s sodobno pravopisno knjižno normo.

S prvim natisom Tugomerja (1876) sem primerjala tudi Kreftovo predelavo po drugi svetovni vojni (Levstik-Kreft, Tugomer, SKZ, Ljubljana 1946). Izdaja je prilagojena dramaturškim zahtevam odra, zato v vsebinskem pogledu predelana in preurejena, dopolnjena z izvirnimi verzi Krefta. Zanj je neglede na posodobljeno glasoslovno raven, delno tudi skladnjo, značilna zanimiva preusmeritev v izboru besedja, metaforike in frazeologije. V predelanih in izvirnih verzih avtor posnema starinsko stilizacijo malo z Levstikovimi izraznimi sredstvi,

Polabskih Slovanov, ki so se, kot pričajo zgodovinski viri,² leta 940 (nekako v času zapisa Brižinskih spomenikov) v obrambi svoje zemlje, svoje rodovne ureditve in svojega verskega, mitičnega sveta, usodno spopadli s Franki, z narodom, ki je že poznal drugačno družbeno ureditev, razvijal drugačno obliko civilizacije in krščansko obliko verskega življenja. Jurčiča so v zvezi s pokristjanjevanjem, s tem za vse Slovane usodnim dogodkom, s prvo krvavo versko revolucijo, zanimali vzroki poraza, njegove posledice, metode in taktika nasprotnikovega osvajanja. Ob nasilnem prevzemu krščanstva so Slovani poleg svojega, danes v celoti premalo znanega načina življenja in pojmovanja duhovnega sveta³ zgubljali tudi samostojnost in svobodna tla pod nogami. Jurčič je zasnoval tragedijo o izdajalcu Tugomerju na značajskih lastnostih »glavnega junaka«, primitivnega, ljubezni, oblasti in časti željnega stremuha. Ob njem je pokazal, kako je lahko sebično, nepošteno in neodgovorno ravnanje voditelja določene etnične skupine usodno za vso nadaljnjo narodnostno družbeno ureditev oziroma za narodno prihodnost sploh. V upodobitvi tragičnega junaka gre v določenem pogledu za zasnovano in razvitje tragedije, ki jo je načrtoval že Prešeren. Jurčič nam predstavlja duhovno podobo slovanskega voditelja, poganskega upornika »za vero staršev«, ki v določenih zgodovinskih okoliščinah zaradi svojih osebnih nagibov klavrno propade. Tako niti Prešernov Črtomir, sicer pozitivni lik, niti Jurčičev Tugomer, morilec in izdajalec iz osebnih nagibov, niti Levstikov Tugomer, obremenjen z usodno naivnostjo in lahkovernostjo, ni kos svoji zgodovinski nalogi. Vsi trije so v spopadu z drugačno tujo družbeno ureditvijo in drugačnim tipom civilizacije in duhovne kulture zaradi osebnih nagibov obremenjeni s tragično družbeno krivdo, so odgovorni za usodni

predvsem pa vključuje v besedilo sodobne narečne besede (panonske, koroške, belokranjske) in mlajše slovanske izposojenke, prevzema in prilagaja pa tudi levstikove besedotvorne vzorce za izpeljavo številnih novih izrazov pri vseh pregibnih besednih vrstah. Metaforiko in frazeologijo prenavlja po sodobnem pogovornem jeziku in stilnih dosežkih sodobne poezije.

² L. Giesebrecht, *Wendische Geschichten aus den Jahren 780—1182*, Berlin 1845.

³ Številna dela 19. stoletja obravnavajo »slovanske starožitnosti«, v katerih raziskovalci skušajo s pomočjo zgodovinskih virov, jezika in ljudskega slovstva odkriti, rekonstruirati najstarejši način življenja Slovanov (njihov izvirno zasnovani model kulture). Poleg znanih Šafaříkovih Slovanskih starožitnosti (Praga 1843) naj omenim tudi slovenski zbornik *Slovanstvo*. Napisali so ga J. Majcen, M. Pleteršnik, B. Raič, izdala pa Slovenska matica v Ljubljani l. 1873. Znano in pomembno delo o kulturi Slovanov pa je *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* graškega profesorja slavistike, G. Kreka (l. izd. 1874, 2. izd., predelana in pomnožena, 1887). Podrobnejši podatki o raziskovanju slovanske in slovenske mitologije pri Slovincih so razvidni iz prispevka M. Stanovnik, *Vprašanja romantične mitološke teorije pri Slovincih*, v: *Obdobja II* (Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi), Ljubljana 1981, st. 335—353.

pokol svojih rojakov in zato kaznovani. Prešernov Črtomir se mora ločiti od Bogomile; njej na ljubo se pokristjani (spreobrne) in nato »preganja med rojaki zmot oblake«. Jurčičev in Levstikov Tugomer pa se v obeh različicah, v vsaki na svoj način, ujameta v nastavljeno past, in krivdo pred narodom plačata s smrtjo. Ob izidu drame slovenski javnosti ni bilo znano, da Tugomer, tragedija v blankverzu, v upravičeno arhaiziranem jeziku, katerega namen je še posebej s prastaro besedo ponazoriti elementarno, naravno vzdušje in mračno dogajanje v davnini, ni v celoti Jurčičevo delo. Ubeseiditev drame pa je, kljub arhaizaciji in slavizaciji, ki ju je kot splošno značilnost dobe pogojevala knjižna norma, zaradi pogostnosti in zgoščenosti arhaičnih pojavov na vseh ravlinah jezika vzbujala posebno pozornost. Tako je prva analiza besedišča te tragedije nastala že leta 1902/3 v graškem Slavističnem seminarju pri profesorju za slovansko filologijo, K. Štreklju. Kandidat J. Wester je v slovenskem jeziku izdelal 68 strani obsegajočo seminarsko nalogo z naslovom Jurčičev Tugomer. V njej se omejuje na pojasnjevanje nerazumljivega arhaičnega besedišča, ki ga sooča z ustreznimi slovenskimi narečnimi izrazi, staro-cerkvenoslovanskimi ustrezniki in sodobnimi knjižnimi sopomenkami, glasoslovno preoblikovanimi mlajšimi zastopniki dane besede. O ustvarjalcu tega jezika ne razmišlja.

Šele po drugi svetovni vojni se je ob izidu Kreftove predelave Tugomerja in ZD slovenskih klasikov razjasnilo pravo zgodovinsko ozadje nastanka drame.⁴ A. Slodnjak je dokazal, da je Levstik v skladu s političnimi razmerami in potrebami časa preoblikoval negativni značaj Jurčičevega glavnega junaka, da bi ustrezal idejnemu nazorom in praktičnim ciljem politikov — mladoslovencev, ki so ob novem literarnem delu še kako imeli v uvidu učinek te zgodovinske snovi na bralca.⁵ Zaradi tega je Levstik globoko posegel v zgradbo zgodovinske upodobitve, spremenil soodnose nastopajočih⁶ in pretopil živi, sodobni Jurčičev prozni govor

⁴ A. Slodnjak je dokazal, da je Tugomer v verzih (izdaja iz l. 1876) Levstikovo delo (ZD Levstika IV, str. 27–35), zato ga je uvrstil med njegova Zbrana dela, v opombah pa podal idejno oznako in celotni historiat nastanka obeh različic s ponatisom Jurčičevega besedila v prozi (glej ZD Levstika V). Jurčičev Tugomer v prozi je bil uvrščen med Jurčičeva Zbrana dela (M. Rupel-J. Logar, ZD Jurčiča IX). O teh vprašanjih že prej podrobno govori tudi Koblar v uvodu Kreftove izdaje Tugomerja leta 1946.

⁵ F. Levec in J. Vošnjak poročata o razgovorih z Jurčičem glede »idejne podobe« Tugomerja (glej Opombe v ZD Levstika V, str. 400–402).

⁶ Enako tudi B. Kreft, ki je dramo 70 let kasneje dramaturško usposobil za odrske nastope. Tugomer je bil namreč »pod cenzuro« in je bil šele ob koncu prve svetovne vojne prvič v celoti uprizorjen (dne 6. II. 1919). O tem obsežneje F. Koblar v uvodu Levstik-Kreftovega Tugomerja, str. 8–9.

v vzneseni, navidezno arhaični ritmični verz drame. Ob oživiljanju bojnih razmer tedanjega časa je mislil tudi na tedanjo podobo jezika (na njen slovnični in slovarski sestav) in jo ob pomoči zgodovinskih jezikovnih zakonov skušal oživiti in umetniško usposobiti. Kot dokazujeta rokopis in prvi natis Jurčičeve tragedije (ZD Jurčiča IX), je bil predvsem jezik podvržen doslednim, logičnim pravilom arhaizacije, kolikor jo je dopuščal verz, ki je določal izbor oblikoslovnih, skladenjskih in besednih dvojnic »mrtvega« in živega slovenskega jezika. Tej preobrazbi jezika ustvarjalni pripovednik Jurčič, dasi v tem svojem obdobju po jezikovnem nazoru jugoslavist in panslavist, ni bil kos. Tako premišljeno, stilno učinkovito, zgodovinski vsebini ustrezajočo patino na vseh ravninah jezika je mogel doseči le človek s pesniškim darom, dobrim poznavanjem »slovanskih starožitnosti« in dobro jezikoslovno izobrazbo.

Jurčič sam je v svoji prozni zasnovi drame take možnosti ubeseditve že nakazal. Dialog je sicer oblikoval v sodobnem knjižnem jeziku, a vendar zelo premišljeno stiliziral besedni red; ob izboru končnic in besedotvornih obrazil, predvsem pa besedišča je čutili namero po nevsakdanjem izražanju, ki je funkcionalno in v vsebini utemeljeno. Tako je npr. pri eni in isti besedi premišljeno izmenjeval končnice, če je le obstajala dvojničnost, z izposojenko iz hrvaščine pa je izražal tudi nekaj nejasnega, tujega ali pa Slovanu tedanjega časa bližnjega:

V im. mn. moških samostalnikov izmenjava končnici *-i* : *-je*, prav tako uporablja zvalnik s prvotno končnico *e* oziroma ga izraža z *imenovalnikom*.

Menih: Tam te pustim in *volkovje* /občutek množičnosti!/ pridejo in te vzemó in raztrgajo. /Tujec grozi otroku in ga straši./ (Str. 35.)

Otrok, ki to grožnjo ponavlja svojemu dedu, ne pozna oblike *volkovje*.

Cvetiček: Mož mi je rekel, da me vzame in nese v gozd, da me *volkovi* raztrgajo. (Str. 35.)

Frankovski *knezje* in vojvodi nam ponujajo zvečer obed v šatoru mejnega grofa Gerona. (Str. 57.)

Oblika *knezje* je uporabljena v premem govoru, v odvisnem govoru, kjer pisatelj pripoveduje o tem zgodovinskem dogodku, je oblika *knezi*:

Sedaj je bil čas, da so frankovski *knezi* svoje izdajstvo izvršili. (Str. 57.)
Hoj, meniše, božji mož, sèm. Sama sva. Jeli si čul? (Str. 42.)

Tako neposredno, s simpatijo, ogovarja frankovski kupec svojega idejnega somišljenika in rojaka, medtem ko se Tugomer izraža nepri- merno bolj grobo in neprizadeto; zvalnik ima imenovalniško obliko:

He menih, pridi ven! V tvojo jazbo ne hodim rad! (Str. 42.)

Stara sva, *stara brate!* (Str. 10.) *Govori knežel!* Ako je na božje slovo, jaz ti služim. (Str. 14.)

V nagovoru boga Peruna, nanj se obrača njegov svečenik Zóvolj, je čutiti ritmiko molitvenih obrazcev, ki jo Jurčič dosega z menjavo logič- nega in stilističnega besednega reda in z izrabo kratke oblike za 3. osebo množine:

Potujili se bodo tvoji svobodni sinovi in tujcu služili, in tvoje hčere, katerim si dal *blagost srca* in *lepoto telesno*, *odvrno* se od *Slave*, *naše matere*, in bodo *robinje tujcev*. Ne pusti, da bode Sloven, vprežen kakor živina v plug frankov- skim gospodarjem, *pot potil* in *roke žulil* za tvoje in naše vrage. Ne dovoli, da se *tvoje svetišče* oskruni in *tvoje mesto* zavzame bog, ki ga časte *protioniki tvoji* in *slovenski*. (Str. 34.)

Kot je že iz navedenega odstavka razvidno, je Jurčič zelo prefinjeno uporabljal nekatere besedne arhaizme (npr. *slovo* v pomenu beseda, *drag* v pomenu sovražnik itd.), pa tudi hrvatizme in besedotvorne izpeljanke, ki so se mu zdele potrebne, vsebini primerne (npr. *robinja*). V besedilu je povečal količino izposojenk pa tudi izpeljank za znane sodobne knjižne izraze. Spričo svoje oblikovne 'tujosti' in nenavadnosti so vzbujale iluzijo drugega prostora in davnega časa. Učinkovale so ekspresivno in stopnje- vane pomensko napetost sporčila s slovanskimi imeni vred (npr. Tugomer, Vrza, Zorislava, Volkan, Morana, Cvetiček).⁷

T u g o m e r : Da umor! Čuj — ti me rojakom ne izdaš — tebi naj povem vse, morda najdem potem mirnejše spanje, morda *utešim zmijs*, ki mi leži v nederju in me *kolje*. (Str. 16.)

Tisto nerazumljivo, nejasno bolečino, grozo, ki ga muči, ker ima na vesti umor, imenuje Tugomer *zmijs*. Nasprotno pa Zvezdana uporablja

⁷ O izvoru imen v Jurčičevi in Levstikovi različici Tugomerja piše podrob- neje A. Slodnjak (ZD V, str. 421), ki posebej opozarja na tri izvore: zgo- do- vinsko izpričana imena (Tugomer, Geron), imena prevzeta iz ljudskih epov in pesmi (npr. Vrza po Vuka Karadžića Vrzinem kolu, Bojan po Slovu o polku Igorjevem) in tvorjena, »knjižna« imena (npr. Rastko, Zorislava, Batog, Mestislav), Dobrodošli vir za te namene je bilo Miklošičevo delo o tvorbi imen, Die Bildung der slavischen Personennamen (1860), ki tudi Jurčiču ni moglo biti neznano. Levstik je namreč nekatera njegova imena spremenil.

besedo *kača*, ko govori o nevarnosti in zlobi in pri tem uporablja znano primero:

Zvezdana: Gorje mi! Ako je istina, in vidi se mi, da je, grešila sem, da ga nisem uslišala, in ko bi bil *grd kakor zmaj, star kakor zemlja, zločest kakor kača*. (Str. 61.)

Opozorim naj le še na številne sopomenke domačega in tujega ali knjižnega izvora, ki so v besedilu na podoben način pomensko in stilistično izrabljene: *menih* — *božji mož* — *svečenik*; *vladika* — *vojvod* — *vodja* — *velmož*; *vrag* — *sovrag* — *protivnik*; *vojnik* — *boritelj*; *perunišče* — *svetišče* — *cerkev*; *pravda* — *istina*; *osveta* — *maščevanje*; *vešča* — *čarovnica*; *misijonarstvo*, *izdajstvo*, *kristjanstvo*, *opatstvo*; *imene*, *morjenje*, *svetkovanje*, itd. Dva 'miselna svetova' se npr. lepo vidita ob funkcionalni uporabi besed *cerkev* — *svetišče* ali *vešča* — *čarovnica*. Frankovski kupec npr. uporablja besedo *cerkev*, *nebesa*, slovanski *svečenik* Zovolj pa besede *svetišče* *svetkovanje*. Vrza je Slovenom *vešča*, Frankom *čarovnica*:

Kupec: *Cerkve* nij nobene nikjer, torej za *naša nebesa* nijsi ulovil ni ene slovenske duše. (Str. 12.)

Zovolj: Ta narod potre tujec, a tudi tvoje *svetkovanje* /praznovanje/ bo uničil. (Str. 58.)

Kadar tvoj narod poderó, onda poderó i tvoja slovenska *svetišča*. (Str. 34.)

Menih: Ta je *vešča*. *Čarovnica* s hudičem v zvezi, pustimo jo. (Str. 65.)

Medsebojno pomensko sorazmerje podobnih besednih parov, sopomenk pri vseh besednih vrstah, bo treba še podrobneje raziskovati tudi v drugih Jurčičevih zgodovinskih romanih. Sodeč po jeziku Tugomerja, je prav tako tenkočutno v izboru domačih izrazov in hrvaških izposojenk (že sam naslov romana Slovenski svetec in učitelj govori za to tezo) in hrvatizmov ne uvaja brez premisleka.

Navedena izhodišča za arhaično slovnično in besedno stilizacijo je lahko ustrezneje in poglobljeno razvil ter skladno z vsebino čustveno in idejno osmislil Levstik. Ob predelavi besedila se je tudi v etnološkem pogledu še posebej poglobil v miselni svet nastopajočih oseb, za kar je najdeval navdihe v tedanjih objavah narodnih pesmi in epov.⁸ V tem vidi-

⁸ Med Slovenci so bile v tem času zelo popularne Srbske narodne pesmi Vuka Karadžića, Levstik pa je poznal tudi drugo slovansko ljudsko blago. Že leta 1856 je v Cvetju iz domačih in tujih logov objavil, tedaj še kot splošno priznano starino, ponarejeni Kraljedvorski rokopis, nedvomno pa se je opiral tudi na staroruski ep Slovo o polku Igorjevem, o katerem je svojim slušateljem vneto predaval Miklošič, kot poroča časopisje tega časa. Prevajal ga je že M. Pleteršnik

mo še en razlog več, da se je odločil prav za verzno predelavo. Da bi ponazoril vzdušje časa, je zgodovinska dejstva oživil tudi s poustvarjanjem sveta poganške magije, ki nenavadne naravne pojave rastlinskega in živalskega sveta razlaga in sprejema kot znamenje človekove dobre ali zle usode v prihodnosti. Tako se drama Tugomer začne in konča v luči magične grozljivosti. Npr. uvodni pogovor dveh starcev o znamenjih, ki napovedujejo vojno z Nemci.⁹

Zerjavi zgodaj so na jug leteli. Da. In vse črno gávránov je bilo. Bog Svarog bil je trikrat razobesil krováí plašč po nebesu po nóči. A da, vse to nam značí rat in boj. (Str. 5—6.)

Temu doživljanju sveta je Levstik podredil tudi prisposodbe in pogovorna rekla ter ekspresivne vzklike k bogovom — bodisi prošnje bodisi kletve, prekletstva, na kar bo pri analizi jezikovnega gradiva še posebej opozorjeno.

Dosedanji raziskovalci Jurčič-Levstikove tragedije so se glede jezika omejevali le na splošno ugotovitev o njeni starinskosti in na ožjo ali širšo razlago v knjižnem jeziku neznanih besed. Tako so nekatere pojasnjene že v prvi izdaji (1876), izčrpnije pa sta jih razložila že Wester v omenjeni seminarski nalogi in A. Slodnjak (Levstik ZD V), ni pa bilo ob teh razlagah pojasnjeno, da gre v danem primeru za izdelan, dasi navidezen jezikovni arhaični sistem kot celoto. Levstik je ob predelavi Jurčičeve drame ustvaril zanimiv, umetniškostilno dovršen jezikovni sistem, ki je do neke mere rezultat sinteze knjižnih novoslovenskih, sodobnih in staroslovenskih jezikovnih pojavov; ima posebne zakonitosti na vseh ravnanah jezika, pri čemer o izboru mlajših in starejših oblik, besedotvornih in skladenjskih vzorcev ter besedja, pogosto celo naglasnega mesta, so odloča ritmična zgradba verza.

in odlomek dvakrat objavil (Cvetje iz domačih in tujih logov, Celovec 1866; Progr. des k. k. Gymn. zu Cilli 1865, 3—10). Na konkretno sorodno mesto Slova posebej opozarja R. Nahtigal (Staroruski ep Slovo o polku Igor'evě, Ljubljana 1954) in sicer: *divo, kličete, vrhu dreva* (str. 135) — Levstik: *Sinoči klical Div je vrhu drevja* (str. 142). Slodnjak našteva (str. 429) še druga imena poganskih božanstev (Svarog, Stribog, Rujevit), ki kažejo na zvezo s Slovom in jih Jurčič ne omenja. Navaja le Peruna. O vseh teh in drugih slovanskih božanstvih glej L. Niederle, *Rukověť slovanských starožitností*, Praga 1953. V poglavju *Demonologie* je (na str. 289) naveden tudi *Div*, kot eden izmed »drobných démonů, kteří sídlí jednak v domě u krbu, pod prahem, nebo v lese, ve vodách, v obilí.«

⁹ Jurčič, in za njim tudi Kreft, ostajata z uporabo etnikona *Frank, frankovski*, bliže zgodovinski resnici. Levstik ime skoraj dosledno zamenjuje s sodobno vrednostjo prvotnega pojma — *Nemci, nemški*, v čemer je gotovo namig na sodobne politične razmere.

Ob ubeseditvi Tugomerja se je Levstik v glasoslovno-oblikoslovnem pogledu dosledno držal pravil, ki jih je, skladno z razvojem »staroslovenščine«, najdeval vsaj delno potrjene v dolenjščini in notranjščini (naj opozorim predvsem na *mej — med* in *uže — že!*) ter jih uzakonil v svoji slovnici,¹⁰ nekatere glasoslovne in oblikoslovne pojave, izhajajoče iz »staroslovenščine«, pa je že pred njim v svoji slovnici (druga izdaja 1863) uveljavljal A. Janežič. Ta slovnična normativna pravila in določila pa so učinkovito vplivala tudi na splošno pisno prakso. Vse od petdesetih let dalje, posebej še ob delu za slovenski slovar (1866—1868), se je Levstik zavzelo poglobljaj v Miklošičeva znanstvena dela (nekatera je »prebral« tudi po desetkrat!) in pri uvajanju »staroslovenskih« pravil v sodobni knjižni jezik zašel v pretirano logično doslednost, s čimer se Miklošič, kot znano, ni strinjal.¹¹ V Tugomerju pa se je njegovo jezikoslovno znanje, posebej še poznanje razvojnih zakonitosti besedja, vendarle srečno obrestovalo, saj bi tako načrtna in učinkovita arhaizacija drame, ki je na ta način kot vsestranski živi spomenik pridobila na svoji monumentalnosti, nikomur drugemu ne uspela.

Uklenjen v jamski peterec, je Levstik razvil veliko spretnost pri izkoriščanju možnosti sodobnega knjižnega in »staroslovenskega« slovničnega in besedotvorno-leksikalnega sestava ter ustvaril enkratno, stilno zaznamovano »sopomenskost« slovničnih oblik, skladenjskih vzorcev in slovarja. Pri tem je nekatere nepotrjene slovnične oblike tudi rekonstruiral, tvoril, jih menjaval z narečnimi možnostmi, v besedotvorju razvil nesluteno produktivnost, s hrvaškimi izposojenkami pa nadomeščal tisto (arhaično) plast besedja, ki se je v sodobnem slovenskem jeziku izgubila in bila nadomeščena z mlajšimi tvorbami. Celotne problematike v tem kratkem orisu nikakor ne bo mogoče izčrpno predstaviti, saj bi jo lahko zajela le obsežna monografska obdelava. Omejujem se predvsem na prikaz Levstikovih arhaizacij v besedišču, delno v skladnji in pri tvorbi metaforike ter frazeologije kot izrazito stilnih sredstev. Ob navajanju tovrstnega gradiva bodo vidne tudi zakonitosti glasoslovno-oblikoslovne arhaizacije, ki kot splošna značilnost knjižnega jezika tega obdobja ne bo posebej obravnavana.¹²

¹⁰ F. Levstik, *Die Slovenische Sprache nach ihren Redetheilen*, Ljubljana 1866.

¹¹ Glej v ZDA Levstika X, Opombe, sestavka: Odgovor sestavku o slovenskonoemškem slovarju (str. 506—509) in Slovo (str. 514—515), kjer je v Cigaletovem dopisu v Novicah navedena Miklošičeva ocena takratnega Levstikovega normiranja sodobnega knjižnega jezika.

¹² M. Orožen, *Knjižna norma in umetniški jezik v časovnem razvoju*. *Linguistica* XV, Ljubljana 1975, str. 115—132.

Opozorimo predvsem na štiri vidike izrabe besedja.

1. Verzna zgradba besedila je terjala zelo širok izbor sopomenk pri vseh besednih vrstah. Avtor po potrebi izmenično uporablja sodobno knjižno, narečno, starinsko knjižno, starocerkvenoslovansko besedo ali tvorjenko po tem vzorcu, bodisi hrvaško izposojenko. Razumljivo, da je na ta način besedotvorna raznovrstnost posameznih izrazov neobhodna, saj besede izhajajo iz različnih jezikovnih besedotvornih sestavov, delno z različno podstavo. Največ sopomenk je pri besedah *vojak* (*vôj, vojar, vojarin, vojniki, vojščak, vojak, bojevniki, bojevalec*), *vladar* (*kralj, knez — kneginja, vojvoda, vodja, voditelj, vodnik, veljak, glavar, starosta*), *domovina* (*država, domovina, dežela, vlast, krajina, očina, očevina*), *vojna* (*boj, borba, bitva, bojevanje, vojevanje, rat*). Iz sobesedila je razvidna njihova pomenska in stilistična učinkovitost, vezana na ritem verza, ki pogosto pogojuje tudi besedni red. Oglejmo si besedo *vojak* s sopomenkami v sobesedilu:

Ne gremo dalje, če prelagatáj / vohun / izpazil tu je Metislavje *vôje*. (Str. 189.)

In ker je Tugomer sam moder mož, iz rodovine hrabrih vojevôd, junaških, vselej srečnih *bojevalcev, vojárjev* naših, bódimo veseli, da nam ga strašni je Perun poslal. (Str. 13.)

Teško je *vojniku* hrbet kriviti. (Str. 38.)

Zapoved kraljeva je sveta vsem, i meni, kakor zadnjemu *vojščaku*. (Str. 40.)

Sedaj dovólite, da malo pogledam mej vašimi *vojaki*. (Str. 48.)

Zelo pogosti so pari sopomenk z novejšo knjižno in arhaično ali narečno besedo, ki z izpeljankami, navideznimi arhaizmi, pogosto tvorijo obsežno besedno družino (besedne vrste: samostalnik, pridevnik, glagol in prislov), ali pa je isti pomen določene besedotvorne kategorije (npr. ime za delujočo osebo, ime za nosilca lastnosti, glagolsko dejanje ali stanje) izražen z različnimi besedotvornimi obrazili ali celo besedotvornimi vzorci.

Nrp.: *rob, robovati, robstvo; tuga, tužen, tugovati; tal, talovati, talstvo; svetec, svetnik; izdajati, izdaja, izdajnik, izdajalec, izdajica; razpor, prepir; straža, stražiti, straženje; golčati, golč, golčanje, glagolanje; milost, milosrdje; obet, žrtva; grob, mogila; kupec, trgovec; izvéstje, blagovest; jad, jaditi se, jadni; vrag, vraštvo, vražen, sovraž; zlo, zal; sel, birič; svečenik, pop* itd.

Prej *talov* nam v zastavo sem pošljó; po *tala* dva za vsacega Slovena. (Str. 101.)

Mi smo vže utekli z otétim *talstvom*, noč nam je pomogla. (Str. 122.)

Ne morem hudovati se na té, ka je družina moja *talovala*. (Str. 122.)

Da bi se / občina / lahko o *vremenu* pravem / času / na našo nemško stran postavila. (Str. 34.)

Resnično, *doba zadnja* / zadnji čas / je užé, veliko svoje delo da zvršim. (Str. 63.)

Če dobodo časa dóvolj, poté m vse zamujeno. (Str. 64.)

Jaz bil bi prvi, ki bi ga zabòl, kdor svétoval bi vam... upogniti *zatilnik* v tujo sužnjest.. (Str. 94.)

Divji rod slovenski do zadnje korenine izruvatí, če škórenj ne upogne *tilnika*. (Str. 40.)

Zavideti ne bode tréba mi, če ta pretežki jarem si na *šinjak* jaz naložim. (Str. 71.)

2. Pri netvorjenih samostalnikih je opaziti še eno zanimivost. Ob sodobnih knjižnih sopomenkah so rabljeni večpomensko; bodisi s prvotnim ali mlajšim, drugotnim, ali stranskim pomenskim odtenkom, ki ga je mogoče pravilno razbrati šele iz sobesedila. To so predvsem besede *orag* (sovražnik, hudič), *slóvo* (beseda, slovó), *grad* (mesto, grad) *dvor* (dvorišče, grad), *stol* (miza), *život* (življenje), *zlódej* (hudič) in še nekatere druge.

Nad njimi on, kot smrtni Rujevit, in Tres pred njim, je lomil ude *oragom* / sovražnikom /. (Str. 170.)

Ta stara večča, *orag peklenski!* / hudič /. (Str. 53.)

Modro *slóvo* / beseda /. (Str. 144.)

Jaz bi rajši videl in čul završetek, nego veroval *besedam* tvojim. Brzo završimo. (Str. 113.)

3. Levstik uvaja in aktivira v besedilu večje število besed (samostalnikov, pridevnikov, glagolov in prislovov), ki jih tedanja sodobna slovenščina nima več. Bodisi, da so prevzete v poslovenjeni glasoslovni podobi iz starocerkvenoslovanščine, iz panonskih narečij, kjer je ohranjenih sorazmerno veliko besednih arhaizmov, ali pa so po teh vzorcih izpeljane (pridevniki, glagoli, prislovi). Delno brez sodobnih sopomenk se pojavljajo besede: *ostrog*, *uvet*, *iztok*, *gnev*, *mito*, *ralo*, *mlat*, *život*, *danj*, *kremelj*, *bojlar*, *vesna*, *sohota*, *riza*, *trizna*, *strava*. S sopomenkami: *pravda*, *tuga*, *kletva*, *otov*, *pogibelj*, *zmija*, *otroba*, *bran*, *sod* (< sôdž), *korén* (korenina), *čin*, *dej*, *lest*, *istina*.

A duša mi od straha trepetála *života* tvojega. (Str. 144 — za življenje.)

Na *sôd* /sodišče/ ga pred-se kliče narod zbrani. (Str. 163.)

Ne búdi mi brezplodnega kesanja, ki me razjeda, kakor *črv otrobo*. (Str. 158.)

Oni hote Slovena ukrotiti — *Danj* hoté. (Str. 6 — davek.)

Tedaj *gnev* prime samega me ná-se. (Str. 153.)

Huj kakšna moč mi je po žilah vrela, ko trl sem glavo *zmiji*, odgojenej na svojih prsih gorkih. (Str. 180 — po Jurčiču.)

Kar velja za samostalnik, velja v večji meri, kot se zdi, še za glagole, v manjšem obsegu za pridevnike. Med temi, ki jih sodobni govorni jezik ni poznal, so bili *tvrditi*, *stvoriti*, *tugovati*, *mestiti se*, *platiti*, *priščediti* in podobni, predvsem pa glagoli s predponami: *u-*, *vz-*, *pro-*, *po-*, *o-*, ki jih je verjetno Levstik sam tvoril: *uteči*, *vprositi*, *vniti*, *vzrasti*, *vteči*, *probiti se*, *obličiti* (obelodaniti, razkrinkati), *odmestiti* (maščevati), *umrtviti*, *ostuditi* (ohladiti), ali tudi ponavljalni glagoli: *okrioljati*, *navaljati*, *pozvdajati* (zanašati se), in drugi. Panonskega izvora bi bili primeri *svedočiti*, *očemeriti se*, *rabotati*, *dostiči*, *venčati*, *izbaviti* in podobno.

4. Ta pomenska in izvorna besedna večplastnost je pomnožena še s številnimi novimi knjižnimi izpeljankami, kjer se uveljavljajo v slovenščini oživljena, že neproduktivna obrazila. Največ izpeljank s tipičnimi besedotvornimi vzorci se pojavlja med samostalniki (in pridevniki): pripadajo različnim besedotvornim pomenskim kategorijam, prevladujejo imena za delujoče osebe, nosilce lastnosti, dejanje in stanje. Opazna obrazila so: *-telj*, *-lec*, *-ik/-nik*, *ič/-ovič*, *-ac*, *-in*, *-je*, *-išče*, *-stvo*, *-ina*, *-ota*, *-ba*, *-o*.

Kder Domostrôj je *povelítelj* bil, pešali so naši. (Str. 166.)

A ti *spasitelj* naš na križ razpeti, odvrni kletvo njenih ust otróvnih. (Str. 149.)

No, stojte vi, *klevepniki*, *nečísti*. (Str. 155.)

Nij *izdajnik* moj Tugomer, možje. (Str. 162 — naglas podrejen ritmu.)

Da bode Rastko *Tugomerovič* v *mladenčih*, kar bistri orel v ptičih in *bojnokopljanik* — Slovenom čast. (Str. 185.)

Oni hote *Slovena* ukrotiti, da bil bi njim pokoren, služen človek. (Str. 6.)

Slovenec naj bi Franku lov lovil, in njemu streljal tura, kuno, bobra, dajal desétek vsega, kar pridela slovensko ralo z Dážbožjo obrambo. (Str. 6.)

Da je drugače vstvarjen nemški mož, drugače *Slovenín*? — Grozdanka mila! (Str. 61 — primer nasilnega naglaševanja zaradi ritma!)

Dovolj, ti bodo *jemci* /ujetniki/ nam. (Str. 115 — ohranjen še slovenski priimek Jemec!)

Med samostalniki srednjega spola se pojavljajo izpeljani glagolski samostalniki na *-je* s sopomeni za imena dejanj, stanj, skupinska imena, manjšalnice (ekspresivna funkcija obrazila *-je!*).

Raduje mi se duša Tugomer, ko slišim táko *glagolanje* hrabno. (Str. 152.)

Poslušaj, hlapca narod božjega, ki govori veliko ti *izvéstje*. (Str. 28.)

Golčanje čudno to se mi dozdeva. (Str. 36.)

Isteklosmu v *stražénje* dali vaše tale so. (Str. 121.)

O, Tugomer, ti *družje* moje. Str. 148 — oblika zvalnika, manjšalno.)

Da poplati mi delo trudovito s *klevetjem* grenkim. (Str. 6 — množičnost!)

Z menoj hitita v národno *zborišče*. (Str. 142; podobno še: *selišče*, *žrtvenišče*, *pobojišče* in drugi primeri, ki označujejo kraj.)

Ha, *Perúnišče* perunasto! (Str. 175, slabšalno!)

Ne zna se tebi nič *ujetstvo* nemško. (Str. 19; stanje.)

Vseh drugih ženskih *vraštvo* nase vzamem. (Str. 59; sovraženje, torej stanje.)

Najbolj pa se od živega besedišča tega obdobja oddaljujejo pogoste samostalniške in pridevniške sestavljenke, ki jih je v posodobljeni obliki nadalje izkoriščal tudi Kreft kot sredstvo arhaične stilizacije.

V zaporu svojem *črnorizec* nemški ponujal mi je svojo rimsko vero. (Str. 75.)

Svobódi me ... da starem, kakor zmijo, *govnoslovca*. (Str. 126.)

Prostora tebi nij, *zlorečnik* gadni. (Str. 85.)

Spitignevec — ta *zlóolk*. (Str. 81.)

Da sem narodu jaz *pogubonoša*. (Str. 130; vzorec je lahko tudi sodoben — pismonoša!)

Iz bližnjih koč odmeva *kuropénje*. (Str. 189.)

Nij-li razumno, ako moremo .. vbrani *krvolitje* pogubljivo. (Str. 97.)

Mehkoba plašna in ovčje *milosrdje* k tacemu sovražniku. (Str. 123.)

Prav bogata je pridevniška izpeljava po vzorcu prvotnih deležnikov na -v: veličav, kričav, ležljiv, oprtiv, lestiv, strašljiv, smotriv, milostiv, pogubljev in drugi, npr.:

I on dolži me: ti si kriv jedini, da nósi črno rizo tóliko névest.. ter sester solznih, *žalostivih* bratov. (Str. 155.)

Sedaj gorje i tebi, gad *plazivi!* (Str. 156.)

Nij-li razumno, ako moremo ogniti nekaj časa bojev se, vbrani *krvolitje* pogubljivo. (Str. 97.)

Poleg teh tvob so pogosti še pridevniki z obrazili: -it, -át, -en, -ji:

Imaš li *imenitna poročila?* (Str. 65; *trudovit*, *čemerit* /strupen/, *plačevít*, *strahovít*, *trebušát*.)

Izpeljanke na -en in -ek ter druge na -en, -ski, -ø navajam zaradi lažje razumljivosti v nominalnih zvezah *solnce* jarko, *služen* človek, *žirna* vlast, *klevetni* otrov, *ratno* vodstvo, *zel* običaj, *juni* konj, *pogani smrdni*, *koženi* ščit, *naročaj bračni*, *sečne* rane, *ratni* konj, *gadni* psi, *sodnje* brdo, *smrtni* Rujevit, *smrtni* boj, *ljuta* borba, *gospodnja* usta. Pojavljajo se v nedoločni in določni obliki kot prilastki osebk:

Okájani, prokleti Gripo vrazil! (Str. 152.)

Naš narod ne bode živel mej narodi, dovòlj *moči životne* v sebi nema. (Str. 84.)

Ljubezni očevinske v srci nema, zato bi rad jo drugim očemeril z *jezikom zlim*. (Str. 85.)

I jaz vam hvalim *Tugomérije slóvo*. (Str. 97.)

Med »novimi« pridevniki je prav tako veliko zloženk:

Besnel je /Tugomer/ kakor zober *žarooki*. (Str. 191.)

Leží *brezdúh*, po zemlji, *dolgo-stégen*. (Str. 190, mrtev.)

Po konci nosil Tugomer to glavo, *rudečoliko in pogledov mrkih*. (Str. 189.)

O ti *trdokorno*, ti zaslepljeno ljudstvo. (Str. 27.)

V Levstikovi ubeseditvi Tugomerja pa je zanimiva tudi skladenjska vloga pregibnih in nepregibnih besednih vrst, ki jih v oblikovnem pogledu žal ne moremo izčrpno in podrobneje predstaviti. Levstik skuša v največjem možnem obsegu uveljaviti starinsko glagolsko vezavo v (ne)-predložnih sklonih in s tem v zvezi uveljavlja tudi prvotnejši sistem predložnih zvez. Zdi se, da gre v posameznih primerih tudi za pesniško svoboščino, ki jo je v tem pogledu narekoval verz. Na to vprašanje opozarjam z nekaterimi značilnimi primeri:

Bojim o tebi se, če prag prestopiš. (Str. 148.)

Mej Nemci *išči si neveste* svoje. (Str. 61.)

Čuj, babica, *poprosim ščita, kopja od otca*. (Str. 52.)

Poslušaj uma svojega, ne Vrze zblaznele, temne domišljavosti. (Str. 61.)

Na Tugomera jaz ne mislim reči nijedne stvári. (Str. 14.)

Osobo svojo je oščitil dobro, sto junih jezdecev *ima v družino*. (Str. 37.)

In znate li, kdo najbolj nagovarjal, da *šlo je v Nemce* trideset Slovenov? (Str. 159.)

Krepkó in dobro! Boljše pitje (pijača, napoj) *od vseh medic in olov vseh u nas*. (Str. 105.)

Glagoli skladenjsko ohranjajo še dve arhaični značilnosti:

1. Časovno-naklonski sestav se po razvrstitvi glagolskih časovnih in naklonskih oblik ter možnosti (nedoločniške zvezel) zelo razlikujejo od sodobnega. Omejujem se le na prikaz možnosti, ki izražajo *prihodnji čas* in *nujnost* z nedoločniškimi zvezami. S tem v zvezi je nujno razvrstitev drugih časovnih in naklonskih oblik drugačna:

Razčesniti ga hočem na četiri. (Str. 81; razčesnil ga bom.)

Bogovi vaši — *segniti imajo*, kot lipov les. (Str. 29; bodo segnili.)

Miruj, *ta hoče biti* njega mati. (Str. 191; bo najbrž njegova mati.)

Možjé, od bogóv *klevete se je bati*. (Str. 99; bojmo se!)

Jaz *bati se ga nečem*, babica. (Str. 53; ne bom se ga bal.)

Upokojiti mi je babico. (Str. 58; pomiriti moram babico.)

Tvrd bodi, neizpršen, mož jeklén, *kadàr braníti je čestí in pravde narôdu* in jeziku svojemu! (Str. 184.)

Na vrhu drevja graketájo kavke in *trébe* si peruti s kljunom črnim, a vsa slovenska zemlja k višku gleda, ko jej o volku sivem *prorokújo*. (Arhaizirana 3. os. mn. Str. 176.)

2. V Levstikovem besedilu je dognano izpeljan starocerkvenoslovanski deležniški sestav. Deležniki na *-eč/-oč*, *-e/-aje*, na *-v/-vši* in *-ø* se pojavljajo v sklonljivi in nesklonljivi (tj. deležijski) obliki ter po svoji pomenski funkciji ustrezajo rabi v starih jezikovnih spomenikih (npr. Brižinskih):

Nikoli ne bi meje bil dosegel, da Svetovit poslal nij k meni Gripa, *skrivaje za mejo tržečega*. (Str. 74.)

Jaz vprašam, *videl me klonivšega, odmikajočega je kdo v bojiščih? Bežečega kedaj?* (Str. 95.)

Sovražnike od stare meje dedne *odgnavši*, priborimo zopet mir. (Str. 146.)

Podobne besedno-oblikovne arhaizme, med njimi tudi izposojenke, zasledimo tudi med nepregibnimi besednimi vrstami, katerih pomensko vrednost in skladijske funkcije moremo raziskovati le na skladijski ravni. Raznovrsten (glede na razvoj v času in prostoru) je sestav prislovov vseh vrst, ki so od živega jezika precej odmaknjeni, npr.: *prevred*, *skoraj* — kmalu, *vezpored* — skupaj, *protivo* — proti, *izvestno*, *družno*, *toli* — toliko, *vratno* — nazaj, *tačas* — tedaj, *družno* — skupno, *sovraž* — sovražno, *oprivo* — opritano, *brzo*, *jarno*, *tordo*, *velečudno*, *vrlo*, *jako*, *tordno* itd.

Omenjeno je že bilo, da je v Tugomerju najti drugačno razvrstitev predložnih zvez; delno velja to tudi za veznike. Pojavlja se sicer manj »staronovih«² veznikov, med njimi le *i* in *ka*. Kot delni sopomenki veznikov *in* ter *da* vplivata na spremembo razvrstitve in pomensko vlogo teh dveh. Drugi vezniki — sopomenke ne vplivajo bistveno na izražanje prirednih ali podrednih skladijskih razmerij in odnosov. Ti so: *nego/kot*, *kadar/ko*, *kateri/ki*, *niti/ni*, *onda/torej*, *no/kot*. Med temi »novostmi«² se pojavljajo tudi členki *baš*, *nu*, *evo*, *not*, *huj* in podobno. V sobesedilu bomo zasledovali le pomenske funkcije veznika *in-i* ter *da/ka*. *In*, *i* ino se delno ujema v vezalnem pomenu, *i* pa lahko izraža tudi protivnost ali ima vrednost poudarjalnega členska; *ka* izraža podrednost, oziralnost, vzročnost:

Dolžnost je moja, *in* bila *bi i /tudi/ tvoja*, brat Bojan. (Str. 17.)

Sloven črti *i nas i našo* vero. (Str. 46; *nas in vero*; tako-kakor.)

Ugodno in prijetno opravilo gotovo i /pač/ ne bode, ukrotiti razvajene ljudi posluha /poslušnosti/ naučiti in /ter/ zbrati v jedno čredo samopašno kar je sedaj bez uzde. (Str. 71.)

Uveril sem se, da je zvest prijatelj bil vselej mi, na domu *ino* v boji. (Str. 73.)

Nu, *meč* in *kij* bi bil i *ščit* i *kopje* /pa tudi *ščit* in *kopje*/ orožja vsega več od nekedaj. (Str. 7.)

Umrirno kot junaci v trdem boji! *Da* verogubni psi ne poreko, *ka* /da/ so nas klali kakor ovco krotko mesar pred hlevom kolje. (Str. 132.)

Uveriti se bodeš mogel *skóraj*, *ka* /da/ je jedino pravi pot bil moj. (Str. 24.)

A kdo jih najbolj je poznal? On sam, *ka* /ker, ki/ bil mej njimi je zaplenjen dolgo. (Str. 159.)

Za moja sina . . žrtvuj, *ka* /katera/ ubili Nemci so. (Str. 52.)

Res možno, da kakó me preučiš, o stoprav potlej, *kadar* /ko/ se preverim. (Str. 23.)

Izkusi! Videl bodeš, koliko laže je Krista zatajeváti . . *no* /kot/ vero cepiti poganom tvrdim. (Str. 35.)

Učinkovito stilistično izrazno sredstvo v besedilu so namerno arhaizirane prisposodbe in drugi pesniški tropi, pri čemer Levstik ne zapušča stvarnega sveta. V večini primerov je čutiti znane skladenjske vzorce iz pogovornega jezika, ljudske frazeologije in domoljubne poezije 19. stoletja.¹³ Vsakdanje vzdušje in razburljivi trenutki davnine so zajeti predvsem v prisposodobah, frazah, prošnjah in kletvah bogovom, ki jih je Levstik oblikoval na podlagi asociacij, vezanih na prvinsko prirodno izkustvo, predvsem na živalski in rastlinski svet. Tako je vzbujal grozljivost dogodka in stopnjeval učinkovitost sporočila. Le redko imajo ta sredstva nežen, liričen ton. Navajam nekaj tipičnih primerov:

Kam li ido možjé, o Isteklosem! *Not gavrán črn se nad njimi nese. Sinoči klical Div je vrhu drevja*; To je nesreča. (Str. 103.)

Vir, sova, kráguľj, drugi divji ptiči *preganjali so Čéstiboru dušo po lesu samo-raščem dolgo, dolgo, dokler je besi nijsjo ugrabili*. (Str. 51.)

Tako se v me odprto vsi zijali /mrtvi vojaki/. *Iz ust jim plahe duše prhutále in prestvorjéne v hropave gavrane mrtvaški krokotale: krok, krok, krok*, (Str. 188.)

¹³ V predelavi B. Krefta se pomnoži prav ta stilna plast, pri kateri je opazen sodobnejši pesniški stilni dosežek. Zdi se za čas dogajanja drame preveč izdelan, miselno prefinjen, zato manj prepričljiv in ob Levstikovi robatejši stilni frazeološki zasnovi izstopa. V stilističnem pogledu je v Kreftovi predelavi zanimiva triplastnost. V besedilu se nizajo Levstikovi neizpremenjeni, Levstikovi predelani in Kreftovi izvorni verzi. Avtor se je zavestno trudil, da se ne bi preveč oddaljil od Levstikove ubeseditve, vendar prav neizpremenjeni del Levstikovih verzov ohranja skladenjske arhaizme, ki se jim je Kreft v predelavi verzov izogibal, a metaforično ostajal zvest Levstikovi prvotni misli. V lastnih verzih pa je v skladnji in frazeološkem pogledu Kreft bolj naslonjen na sodobni pogovorni jezik in sodobno reflektivno poezijo.

Ha, ha! Perunišče perunasto! *V obet ni poljske miši ne dobodeš.* Hu, hu, hu, hu. *Jaz imam sovo v glavi, z očmi pomižikuje hu, hu, hu.* In tebi smeje se na glas Perun! *Triglavu trebušátemu se tudi, ka slep ob treh glavah je kakor krt,* ne vidi, kdo mu dima v nos pošilja. (Str. 100.)

Ker zli ljudje so ti na širnej zemlji. *Kakor zveri iz lésa temnega prihajajo nam v čisto žitno polje, ter kot izóki njive pustošé, more ugodnike Perunove in sive starce koljejo ..* (Str. 50.)

Ne budi mi brezplodnega kesanja, ki me razjeda, kakor črv /glista?/ otróbo. (Str. 153.)

Ta zlóolk? Žaba razkoráčena! Razčésniti ga hočem na četvrti, če bode kreke-tálo nam v izkázó, takó Peruna mi in Rujevíta! (Str. 81.)

Oní so národ, *mi smo plaha čreda, železo so oni, a mi smo vosek.* (Str. 85.)

Odšli drugam so; *uže se zarja béli, iz bližnjih kóč odmeva kuropénje.* (Str. 189.)

Vse zaman! Uže Morana spat me deva! (Str. 184.)

In če *Morana smrtonosna seza po narodu Slovenskem, in po nas, dostojna mož in slavna bodi smrt.* (Str. 152.)

A ti, spasilelj naš, na križ razpéti, *odorni kletvo njenih ust otróvnih!* (Str. 194.)

Kletve, prošnje, vzklike k božanstvom in druga čustvena stanja svojih junakov je Levstik izrazil z različnimi stavčnimi vzorci. Večinoma se pojavljajo enodelni glagolski in neglagolski stavki, vzklične povedi in okrnjeni stavki z izpusti:

O Lada milozarna! O, Svetovit! Bogovi blazi s Tugomerom modrim. (Str. 100.)

Tako bogov mi naših vekožiznih! Str. 76.) Tako mi Radegosta! (Str. 104.)

Sedaj gorjé i tebi, gad plazivil! (Str. 156.) Perun Gromovni! Besi vanj!

Bes udari te! O Morana, o Morana! In Perun pomózi! Porazi ga Perun!

Hoj, evo, vže k nam ide baš on sam. (Str. 17.)

Skupno Jurčičevo in Levstikovo delo¹⁴ je bilo za potrebe sodobnega odra vsebinsko, dramaturško in delno tudi jezikovno še enkrat predelano. Prireditelj, B. Kreft, se je zvesto držal Levstikove verzne predloge; kot dokazujejo nekatera mesta, pa mu je tudi Jurčičevo besedilo nakazovalo možnosti za drugačne razrešitve vsebinskega in tudi jezikovnega značaja. Tako je npr. po Jurčiču sprejel oznako *Frank*, ki je pri Levstiku skoraj dosledno nadomeščena s poimenovanjem *Nemec*. V glasoslovnem pogledu je Kreftovo besedilo v celoti posodobljeno (ostalo je, kar se je lektor-

¹⁴ Tugomer je leta 1876 izšel samo pod Jurčičevim imenom. Zakaj? Ali Jurčič ni priznaval Levstikovega soustvarjalnega deleža? Če upoštevamo dejstvo, da je bilo Levstiku ob nastopu službe v licejski knjižnici (1872) zabranjeno vsakršno družbenopolitično udejstvovanje, je razumljivo, da je takó politično aktualizirani Tugomer lahko izšel le brez Levstikovega imena; odgovornost zanj je v javnosti nosil J. Jurčič.

jem izmuznilo!), prav tako so pri predelanih Levstikovih in samostojnih Kreftovih verzih arhaične skladijske posebnosti večinoma odpravljene. V oblikoslovju, besedotvorju in besedišču sploh pa Kreft vztraja pri arhaiziranih, ker so mu dobrodošlo stilno sredstvo. Še več! Uvaja nove, sodobne narečne besede (panonske, koroške, belokranjske) in pogosto drzno izkorišča Levstikove besedotvorne vzorce. Število sopomenk se še poveča, časovni in prostorski razmik besed je globlji in širši; pojavljajo se nove hrvaške izposojenke. Oglejmo si nekatere besede:

1. Panonizmi in druge narečne besede: *robača, prnja, priklet, hram, deklina, deca, pir, dobrava, odetva, smolenica* (baklja), *nemarnjak, tuji-nec; počiniti, planoti; ljubej, dečla, žebrati, modliti; loza, jelo*.

2. Hrvatizmi: *devojka, mladoženja, dudaš, šetati, biskup, osveta* itd.

3. Knjižne tvorjenke: *zvajuh, zvituh, strupar, kutar, otrovar, sovôj, zvitovič, zlôbnica, svetišče, mrtvišče, jelo* → *pilo, samohot, smrdoslovec, sebeljubje, brzojezdec, črnovid, hribljani, gromotresk, zlosrečje; vojevodovati, prošnjačiti, modljati, zoperovati, razuročiti, ovinkovati* in podobno.

Besedišče je predvsem v svojih verzih pomensko in oblikovno popestril tudi z rekli in prisposodobami iz sodobnega pogovornega jezika in se tako nehote odmikal od stvarne Levstikove realistične zamisli.

Samostojni Kreftovi verzi:

Z očetom sva bila *pobratima!* *To smo zvrnili marsiktero ročko!* Bili smo veseljaki, zdaj smo starci. (Str. 51.)

O prav dobro vidim, kam ta *maziljeni rogatec rog moli* in kje se skrivajo nastave! Ozračje je soparno, hudourno! *Jaz voham kri.* (Str. 106.)

Zvodila me je slepa sled! Čaj, Vrza, če z njimi dreto proti meni vlečeš. (Str. 52.)

Če vse lisice v kletke pozapreš, volkov si v šumi nisi še ukrotil. Obojno treba je zverjad končati, da bode varna čreda in pastir. (Str. 123.)

Prosim te zatorej, da nikar h *Grozdani več ne hodiš*, ker če *Gripa mi razkačiš*, nam prav vse po vodi splava. (Str. 60.)

Ti sam si sprva tiščal v to, a potlej si mahoma zazvitil plašč po vetru. (Str. 98.)

Kaj tare vama dušo in srce, da mrko kot skovirja predse zreta? (Str. 110.)

Navezovanje na sodobni pesniški izraz in narodno pesem je čutiti v naslednjih verzih, kjer gre za predelave Levstikove prvotne jezikovne podobe ali pa za samostojne Kreftove verze:

In ti praviš, da si ljubej moj, da dal bi zame vse na svetu? O Lada, le prazne pene moške so besede! *Kot regratne kodeljice*, ki vsa jih vetrič že v pustiv odpihne! (Str. 41.)

Človeška duša brezдно je teme, če mržnjam se predaje in strastem. (Str. 99.)

V samotni tugi si odkril mi luč in Bog uslišal mojo je molitev ter vrnil Tugomera je iz robstva. (Str. 99.)

Vse danes pogostim! Drevi naš hram bo vsakomur odprt za slavo dne, ko Tugomer začel je novi pot! Grozdana, strgaj mrkost z lica. Danes vesela moraš biti. (Str. 86.)

Vremena, prilike kriče po možu, ki naj ves narod skuje v kov jeklen, da kljuboval bo slednji hudi uri. (Str. 96.)

A če bo nuja, saj veste, kje sta Batog in Mestislav na mrtvi straži svete naše zemlje. (Str. 85.)

SUMMARY

The article treats the archaization of the language in "Tugomer". In confronting the grammatical phenomena and the vocabulary of three different redactions (Jurčič's manuscript version, Levstik's printed edition from 1876, and Kreft's version, published in 1946), a special distinction is drawn between the phonological and morphological archaisms as a general characteristic of the norm prevalent in the second half of the 19th c. and the deliberate, "stylistic" archaization on the syntactical and lexical levels, which is the main object of this analysis.

Some degree of archaization and slavization, noticeable especially in the formation of derivatives and the functional selection of the vocabulary, producing the illusion of events happening in an ancient past, is characteristic already of Jurčič's prose prototype of the drama. The process is continued and strengthened especially in the linguistic and dramaturgical revision by F. Levstik, and less so in the one made by B. Kreft. Linguistic analysis of all the levels reveals the grammatical, stylistical, word-formational and lexical methods which Levstik used in archaizing his versified version of the text. Jurčič's ancestral prose was thus transformed into an effective and unique archaic linguistic system which seemingly corresponded to the 10th c. historical framework. To realize his idea, Levstik searched for adequate linguistic solutions on all levels of the language, lavishly exploiting grammatical and lexical synonymy while subordinating the choice of words (and partly also of phonological, accentual, morphological and syntactic potentials) to the rhythmical demands of the verse structure and to the normative rules of his own grammar from 1866.

Kreft modernized the language in "Tugomer", consistently with the contemporary standard, on the syntactic and stylistic level (introducing up-to-date poetic devices), while efficiently augmenting the vocabulary, esp. by deriving new words (where he relied on Levstik's patterns of word formation), using Pannonian lexemes (his innovation), and introducing more recent Slavic borrowings.

In all post W. W. II editions of the three redactions, the text of "Tugomer" is phonologically adapted to the modern standard, while the archaization on the other linguistic levels remains preserved in its original form.